

ВІД «НОМО ОЕCONOMICUS» ДО «NEO НОМО ОЕCONOMICUS»

А.М.Сингаївська

здобувач кафедри філософії

Національного технічного університету України

"Київський політехнічний інститут"

Запропонована концепція нео homo oeconomicus у розвитку моделі "homo oeconomicus" – "економічної людини". Автор подає таку характеристику з позицій філософії та економічної науки. Економічна діяльність людини минулої епохи з константами фінансового гедонізму та раціональності перетворюється відповідно до соціально орієнтованої економіки 21 ст., що актуалізує інновативність і соціовідповідальність сучасної "економічної людини".

Ключові слова: нео homo oeconomicus, "homo oeconomicus", "економічна людина", інновативність, соціовідповідальність.

З трансформаціями економічної системи, соціально-економічних відносин, певна річ, еволюціонує буттєва поведінка людини, та еволюція економічної діяльності людини актуалізує, на наш погляд, характеристику сучасної "економічної людини".

Ще наприкінці 18 ст. виникла модель "homo oeconomicus" – фахівця, який обізнаний економічними знаннями та володіє вміннями здійснювати економічні операції з обміном, рухом розподілом, перерозподілом коштів та товарів, що супроводжують процеси життєдіяльності людей. Саме в той історичний період поява економіста обумовила висунення теоретичних концептів щодо його раціональної поведінки у професійній діяльності.

Концепції "homo oeconomicus" надається увага вчених, переважно економічних наук, але в публікаціях подається вона у пояснювальному та констатуючому контексті та, загалом, не ставиться як предмет дискусії. До того ж, у процесі більш ніж двовікової еволюції економічної дійсності модель "homo oeconomicus" у своїй основі не видозмінювалася.

Виходячи з того, фігура "економічної людини" – homo oeconomicus відповідно до пріоритетів сучасності може отримати доповнення або змінення констант у взаємодії "людина – суспільство", нами взято за мету цієї публікації побудову або ж концептуалізацію нео homo oeconomicus.

Одразу варто зазначити, що типологічна побудова "homo oeconomicus" у філософській науці та в економічній науці відрізняється.

Творцем "homo oeconomicus" є Адам Сміт – видатна особистість, економіст і філософ. В свою концепцію Сміт поставив співвідношення людини і суспільства, але з домінуванням та, на думку вченого, природним прагненням кожного індивіда до власних вигод у всіх своїх діяннях. У підсумку такі індивідуальні, ніби прагматичні

потяги обов'язково приводять до суспільного збагачення. "Однакове у всіх людей, постійне і не зникаюче прагнення поліпшити своє положення – це початок, звідки витікає як суспільне і національне, так і приватне багатство" [7]. Під таким багатством Сміт розумів "предмети життєвої необхідності та зручності".

Прагматичні потяги людини, що задіяна в економічній сфері діяльності, пов'язують в першу чергу з пожаданнями грошового та майнового збагачення. Історико-наукові огляди свідчать, що великими мислителями проблема збагачення ставилася або у контексті "від збагачення людини до збагачення держави", або навпаки – через збагачення країни до збагачення кожного. З цих джерел доходимо висновку, що у стародавні часи було ототожнення економіки і багатства. Від Аристотеля і Ксенофонта ця позиція простежується і до нашого часу, про що ми дізнаємося з праць сучасників [6; 8].

Економічне вчення Аристотеля сьогодні стає все більше актуальним, особливо на тлі сучасної кризи. Останнім часом усе більше вчених, до слова і не економістів, а дослідників суспільних галузей наук, приміром, соціології, розглядають економіку як науку про багатство. Примітно, що саме видатний філософ Аристотель першим виділив з економіки в окрему „частину” науку про багатство, тим самим сформулювавши сутність „хремастики”.

Аристотель ще до нашої ери поділяв багатство на два види відповідно до функціонального призначення грошей у товарно-грошових відносинах (як сукупність споживних вартостей та як нагромадження грошей, золота й срібла). Перший вид багатства він вважав природним, оскільки воно створюється у процесі виробничої діяльності людей.

Тобто, накопичення і фінансова міцність суб'єктів господарювання сприяє подальшому виробництву, створенню життєво необхідних товарів й суспільному розвитку та, на цій основі, покращенню буття усього суспільства. Другий вид багатства він назвав протиприродним, тому що воно виникає у процесі обігу створених продуктів діяльності або їх еквівалентів: "Всі, хто мають справу з грошовими обігами, прагнуть збільшити свої капітали нескінченно" [2]. Саме з цієї позиції мислитель виокремлює "хрематистику" як "мистецтво наживати достаток", "мистецтво" вкладення і накопичення капіталу, скоріше, лихварського капіталу, тим самим надавши негативного відтінку вміну людини збагачуватися не на етапі матеріального продукування, а множити багатство за рахунок накопичування грошей, яке може утворюватися шляхом обміну товарів та наданням послуг поза (до або після) матеріальним циклом. Учень Сократа Ксенофонт взагалі розумів економіку (на той час економію) як мистецтво ведення господарства з метою накопичення багатства. Він високо оцінював гроші як концентроване багатство і засіб обігу.

Якщо в ті стародавні часи допускали, що "чиста" або природна, тобто матеріальна економіка, є одним рівнем взаємовідносин між людьми, а так звана "хрематистика" виокремлюється, ґрунтуючись на торговельних взаємовідносинах між людьми, на той час є протиприродною, то до нашої епохи розділення людської праці обумовило множини спеціальностей і спеціалізацій у межах навіть однієї професії. В нашій економічній системі праця досягла такого рівня розділення (спеціалізації), що кваліфікаційні довідники містять сотні позицій [5], та ВНЗ в нашій країні ведуть підготовку студентів за сотнями навчальних спеціальностей, більшість з яких знаходить застосування в економічних галузях. Збільшення частки інтелектуальної роботи у створеному продукті праці виводить нематеріальні активи на інший рівень обрахунку затрат людського труда. Звісно, пропорційність такого поділення видів робіт (матеріальні, нематеріальні, обігові) у минулі епохи була на користь матеріальної частини, та з ускладненнями людської праці збільшується частка нематеріальних видів робіт людини. Тому не тільки не є протиприродним в нашу епоху така людська праця з виконання нематеріальних функцій (та якої ще й навчають в інститутах й університетах), але й ця частина, що відходить у "хрематистику" (за Аристотелем), тобто в позаматеріальну економіку, має тенденції відносного збільшення.

Сучасна людина, яка наділена рисами ділової активності у прагненні на будь-якому або на всіх етапах обігу продукту (від його створення до моменту споживання) мати зиск, назива-

ється такою, що має підприємницький хист. За концепцією Аристотеля така гіпотетична фігура могла б мати відповідне означення „homo chrematisticus”. Ураховуючи те, що термін "хрематистика" не знайшов свого практичного поширення та його відродження в наш час не вбачаємо за доцільне, подаємо таке трактування тільки проводячи історичну зв'язку і завдячуючи великому мислителю.

Другою головною рисою "homo oeconomicus" ставлять раціональність поведінки людини, що характеризує прагнення індивідуума отримати максимальний результат в конкретних економічних умовах. Прикметним є те, що в наукових описах про умови (обставини, конкретну ситуацію), за звичай, не дуже й мовиться. Тобто "економічна людина", зрозуміло, як теоретична концепція є узагальненим портретом суб'єкта господарювання, але все ж немовби відірваного від реальності.

Постулат про раціональну поведінку посідає вагомим місце в економічній теорії. Така людська якість як раціональність передбачає якомога краще використання всієї наявної у людини інформації для прийняття різноманітних рішень. Найскладніше, що доводиться здійснювати фахівцям у своїй професійній діяльності, – це прийняття виважених економічних рішень в умовах обмеженої раціональності через неможливість здобути повну інформацію у конкретній ситуації. Одним з чинників обмеженої раціональності також може бути особистісна обмеженість пізнавальних здібностей, відтак людина має потяги тільки до доступного (приміром, першого) для її власної розсудливості рівня задоволеності потреб.

Домінантою для "людини економічної" як "раціонального агента" проходить формула "максимум вигоди при мінімумі затрат", що виставляється з гедоністичною підосновою та обґрунтовується возведенням в абсолют отримання людиною найвищого задоволення від досягнутого в кожній ситуації успіху. Варто звернути увагу на те, що раціональність означає максимізацію обраного показника (формалізованого у цільовій функції) при визначених обмеженнях ресурсів. В аналізі "homo oeconomicus" здебільшого нівелюється опис другої частини вищезазначеної формули, що стосується умов конкретної ситуації або ресурсів, і подається акцент тільки на її першу частину – максимізацію цілей.

Що означають економічні умови, в яких розгортається конкретна ситуація, розвивається певне явище? Умови професійної діяльності людини, умови прийняття економічних рішень визначаються чинниками, що яв-

ляють собою ресурсний базис визначеної ситуації. Сукупність ресурсів, що використовується в економічній діяльності, складається із суто матеріальних (включно з технічними), технологічних, енергетичних, людських, фінансових та інформаційних. Оскільки економічна практика є конкретною суспільною сферою, економічна наука також прагне до точності та жорстких параметричних меж і формулювань висновків, економічні ресурси мають чітко вимірювані характеристики (кількісні та якісні), важливою ознакою чого є дійсні межі їхнього використання в поточному або майбутньому часі. Отже, обмеженість усіх видів наявних чи бажаних ресурсів є необхідною і достатньою умовою в будь-якій економічній ситуації, та саме такі обмеження відбивають її реальність, інакше маємо абстрактні умови обставин. І якщо економічні рішення приймаються людиною за обмежених можливостей їхнього виконання, то варто було б ученим і громаді схвально ставитися до врівноваженого, розсудливого відношення до оточення.

Етимологічно раціоналізм характеризує властивість людини володіти розумом, бути розсудливим, з філософського погляду за цим в людині підкреслюється першість і компетентність її розуму, логіки обмірковування ситуації, розшуку аргументів обґрунтування рішень. Здібністю до раціонального мислення, напевне, наділені всі люди, навіть первісна людина мала таку властивість і користувалася наділеним розумінням тогочасного світу. Сучасна людина, природно, має більш розвинений інтелект та можливості прояву своїх розумових здібностей, хоча врівноважене розумом відношення до професійних ситуацій наукою подається більше як негачія, ніж позитивна якість.

Якщо М.Вебер визначав європейську людину (а отже, й українця) як цілераціональну, тим більше в нашу епоху раціональність як риса "економічної людини" набула характеру глобальності, економічне мислення та творчі діяння фахівців мають виходити з глобальних проблем людства (екологічних, духовних, світоглядних тощо), вони зобов'язані враховувати набагато більше чинників з оточуючого середовища та пристосовуватися до різноманітних і по суті складних ситуацій. Для існування в сучасному світі вже зовсім недостатньо прагнути облаштувати власне житло і керуватися грошолобним інтересом, варто для перебування в соціально-економічному середовищі тягнутися до аксіологічних вартостей.

Тут варто б згадати Епікура та накреслений ним шлях людини до отримання більшої насолоди від життя-буття. Для цього філософ пропонує індивіду себе обмежувати. Отож, іманентність умов професійної діяльності та прогностичних параметрів її ресурсного забезпечення

має як зовнішні, так і внутрішні впливи. За цим можемо зробити висновок, що умова обмеженості ресурсів в економічній діяльності людини має амбівалентну основу – економічну та психологічну. Економічна наука абстрагується від розмаїття антропологічних характеристик людини, що надають економічним явищам і ситуаціям невизначеності та непередбачуваності, тим самим утруднюючи прийняття економічних рішень. Людина як ресурс в економічній сфері буття розглядається економічною наукою переважно за обліково-кількісними та професійно-технологічними ознаками, залишаючи поза увагою глибину внутрішнього світу людини з її мотивами і сутнісними силами. Гуманістичні виміри буття є предметом філософського інтересу та, зокрема, філософської антропології, а в економічній сфері життєдіяльності людини нині можуть розв'язуватися також і через економічну психологію – галузь психологічної науки, що актуалізувалася, інтегративно поєднавши базові науки (економіку і психологію).

Оцінюючи впливи "раціо" як домінанти "економічної людини", приходимо до висновку, що такий підхід додає позитивного обґрунтування фаховому погляду на економічну ситуацію. Така позиція в аналізі "homo oeconomicus" є суголосною до наукових положень знаних вчених економістів [1; 3; 4].

Наша епоха повною мірою може бути названа раціональною епохою з надшвидкою динамікою життя, насиченими і напруженими буттєвими проблемами людини. Гедоністична людина, на нашу думку, залишилася у 20 ст. адже з входженням у нову епоху третього тисячоліття певні людські риси мають відійти у минуле, інші, звичайно, позитивні, розвинулися, щоб вдосконалена людина вдосконалила не тільки свій світ, а й світобудову.

В нових економічних умовах, що розвиваються в суспільстві третього тисячоліття – суспільстві знань, можливий відхід від класично раціональної або егоїстично-гедоністичної поведінки людини, адже грошово чи об'ємно "більше" не завжди означає суттєво краще в оцінці явища або ситуації. (Якщо взяти до прикладу вживання їжі, то, зрозуміло, що значні обсяги або вартісні витрати на харчування не у кожному випадку призводять до "успішного" функціонування людського організму. Зі зміною цінностей, навпаки, заможні люди голодують, щоб оздоровити свій фізичний стан. І такий підхід не є виключенням з правил поведінки сучасної людини, а свідчить про змінення її пріоритетів.)

Виділивши дві центральних характеристики моделі "homo oeconomicus" – жага до

збагачення та раціоналізм, підійдемо й концептуально до *нео homo oeconomicus*. На наш погляд, домінуючими характеристиками сучасної "економічної людини", яка ввійшла в нову економічну епоху, є інновативність та соціовідповідальність.

Економічні відносини у суспільстві 21 ст. мають доволі багатогранний характер, переходять від споживацького домінування у площину вираженого інформаційно-комунікаційного забезпечення. Нині людина вже не є "головним агентом виробництва", який ввійшов в основу "*homo oeconomicus*". Багатство працівника майже будь-якої сфери діяльності людини в наш час забезпечується в її нематеріальних активах – інтелектуалізації (все ж людської) праці. Справжнє багатство, на наш погляд, – багатство в знаннях, таких знаннях, що разом з навичками можуть організувати будь-яке матеріальне виробництво, знаннях про доведення його підготовчо-заготовчо-інформаційного (довиробничого) періоду до результатного, а також знаннях післявиробничої фази, яка не знівелює затрати матеріальної праці людини. Отож, "головний агент виробництва" у минулому сторіччі трансформувався в агента інноватики, який веде продуктивний цикл на всіх етапах професійної діяльності через самовдосконалення та покращення оточення, який має не вузькоматеріальне бачення виробничого процесу, а широке світоглядне, для якого характерним є зміщення акцентів в економічному мисленні та економічній культурі. Інновативність мислення та дієвості має таку особливість, що від початку створення продукту професійної діяльності фахівець такого рівня вже продукує нові форми функціонування або сфери його поширення.

Ми живемо у світі, де людські й суспільні цінності за останні десятиліття кардинально змінилися, пріоритети економічної діяльності

нині, хоч і помалу, але все ж дрейфують в економіку соціогуманітарного спрямування. Визначальною у наш час стає проблема соціальної відповідальності. Соціовідповідальність визначається такою, що впливає рішеннями, етичною поведінкою та прозорою діяльністю *нео homo oeconomicus* на суспільство і довкілля, враховує партнерські очікування, та на цій основі сприяє сталому розвитку й добробуту суспільства. Соціальна відповідальність акцентуалізує усвідомлення і контролювання здатності суб'єкта у впливах на оточуючий світ та на власне життя-буття, а оскільки це відбувається через форми саморегуляції та самодетермінації, готовність нести відповідальність опосередковується його ціннісними орієнтирами.

Антропологічні розробки в науках про людину розвинули багато моделей людини від "*homo sapiens*" – людини розумної та "*homo amans*" – людини люблячої до таких, що вимальовують специфічні риси під певним кутом дослідника: "*homo faber*" – людина-виробник, "*homo oeconomicus*" – "людина економічна", "*homo sociologicus*" – "людина соціальна", "*homo socioeconomicus*" – "людина соціальних наук", "*homo educandus*" – людина освічена, "*homo creator*" – людина-творець. Серед цієї типології може бути і концепція *нео homo oeconomicus* – "економічна людина" нового типу, людина третього тисячоліття.

Розвитком цього матеріалу може стати більш детальна характеристика сучасної економічної людини *нео homo oeconomicus*, що буде зведена до груп якостей в ідеальному модусі: професійні, ділові, людські, спеціальні тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автономов В.С. Модель человека в экономической науке. – СПб.: Экономическая школа, 1998. – 230 с.
2. Аникин А.В. Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. – М.: Политиздат, 1975. – 384 с.
3. Баллестрем К.Г. Homo oeconomicus? Образы человека в классическом либерализме // Вопросы философии. – 1999. – №4. – С. 42-53.
4. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. – М., 2003. – 490 с.
5. Державний класифікатор України: Класифікація видів економічної діяльності ДК-009-96. – К.: Держстандарт України, 1996. – 261 с.
6. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. – М.: Политиздат, 1989. – 244 с.
7. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. – М.: Прогресс, 2002. – 444 с.
8. Тоффлер Е. Метаморфозы власти / Пер. с англ. – М.: Издательство АСТ, 2003. – 669 с.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2009 р.

